

(Expanding Role of the Library in Education)

રૂપરેખા

- 3.0 ઉદ્દેશો
- 3.1 પ્રસ્તાવના
- 3.2 વૈધિક શિક્ષણમાં ગ્રંથાલયનો ફાળો
 - 3.2.1 ગ્રંથાલયોનો વિવિધ પ્રકારનો સંગ્રહ
 - 3.2.2 ગ્રંથાલયની સેવાઓ
- 3.3 અનોપચારિક શિક્ષણમાં ગ્રંથોનો ફાળો
 - 3.3.1 ગ્રંથાલયો દ્વારા અનોપચારિક શિક્ષણ
- 3.4 અવૈધિક શિક્ષણ
- 3.5 સારાંશ
- 3.6. તમારી પ્રગતિ ચકાસો
- 3.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો
- 3.8 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 3.9 સંદર્ભો અને વિશેષ વાંચન

3.0 ઉદ્દેશો (Objectives)

આ એકમમાં આપ શિક્ષણમાં ગ્રંથાલયની વિસ્તરતી જતી ભૂમિકામાં ગ્રંથાલયો દ્વારા વૈધિક (ઓપચારિક) અનોપચારિક અને અવૈધિક શિક્ષણમાં ગ્રંથાલયના પુસ્તકો, સામયિકો, સંદર્ભ સાધનો દ્વારા અને ગ્રંથાલયની જુદાં જુદાં પ્રકારની સેવાઓ જેવી કે, પુસ્તક આપ-લે સેવા અનુસાર સેવા, સારસેવા વગેરેથી પરિચિત થશો.

3.1. પ્રસ્તાવના (Introduction)

આધુનિક સમાજમાં માનવીની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ સંસ્થાગત રીતે થતી જોવા મળે છે. આ સંસ્થાઓ તે આર્થિક, હેલ્થકેર, શિક્ષણ સંશોધન, બિઝનેસ કે ઔદ્યોગિક સ્વરૂપે હોઈ શકે, જે પોતાની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા માનવ વિકાસમાં સહયોગ પૂરો પાડે છે. સમાજમાં ગ્રંથાલય પણ અન્ય સંસ્થાની માફક પોતાની અનેક પ્રવૃત્તિઓ

પણ તેવી જ એક સંસ્થા છે. ગ્રંથાલયો પણ અન્ય સંસ્થાની માફક પોતાની અનેક પ્રવૃત્તિઓ જેવી કે પુસ્તકો વસાવવાં, તેનો પ્રોસેસ કરવો, અને તે માહિતીનું વિતરણ કરવું, તથા ભવિષ્યની પેઢી માટે સાચવવાનું કાર્ય કરે છે.

આમ આધુનિક સમાજમાં ગ્રંથાલયની ભૂમિકા પણ શિક્ષણમાં વિસ્તરતી જતી જોઈ શકાય છે. ખાસ કરીને ગ્રંથાલયો શિક્ષણમાં નીચે મુજબના જુદાં જુદાં ત્રણ સ્તરે પોતાની ભૂમિકા અદા કરે છે.

1. વૈધિક (ઔપચારિક) (Formal) શિક્ષણ
2. અનૌપચારિક શિક્ષણ (Informal) અને
3. અવૈધિક શિક્ષણ (Non Formal Education)

3.2 વૈધિક શિક્ષણમાં ગ્રંથાલયનો ફાળો (CONTRIBUTION OF LIBRARY IN FORMAL EDUCATION)

વૈધિક કે ઔપચારિક એટલે એવું શિક્ષણ કે જે મોટેભાગે વિદ્યાર્થીઓને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં આપવામાં આવતું હોય છે. આ શિક્ષણમાં વિદ્યાર્થી શાળા-કોલેજમાં જાય છે અને શિક્ષક કે પ્રાધ્યાપક પાસેથી પ્રત્યક્ષ રીતે તે શિક્ષણ મેળવે છે. કે જેને વૈધિક કે ઔપચારિક શિક્ષણ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. પરંતુ વૈધિક શિક્ષણમાં ગ્રંથાલયો પણ મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. શૈક્ષણિક ગ્રંથાલયોમાં ગ્રંથાલય એ હૃદય સમાન છે. આ ગ્રંથાલયો પુસ્તક સંગ્રહ અને વિવિધ પ્રકારની સેવાઓ પૂરી પાડે છે. આમ ગ્રંથાલયની આ સેવાઓ દ્વારા વિદ્યાર્થી શૈક્ષણિક વિકાસની સાથે પોતાનો સર્વાંગી વિકાસ સાધી શકે છે.

3.2.1 ગ્રંથાલયોનો વિવિધ પ્રકારનો સંગ્રહ (VARIOUS TYPES OF COLLECTION OF LIBRARIES)

1. પુસ્તકો (BOOKS)

ગ્રંથાલયમાં જુદાં જુદાં વિષયોના પુસ્તકો વસાવીને વિદ્યાર્થીઓ તેમજ શિક્ષકોને તેનો લાભ આપી શકાય છે. આ પુસ્તકોમાં અભ્યાસક્રમને લગતા પુસ્તકો તેમજ સામાન્ય જ્ઞાનને લાગતા પુસ્તકો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને લાભ આપી શકાય છે. ઉપરાંત નાટક અને મનોરંજનાત્મક કલાના પુસ્તકો વસાવીને તેનો લાભ આપી શકાય છે. કે જેના દ્વારા તેમની વાચન ટેવ પણ વિકસાવી શકાય.

2. સામયિકો (PERIODICAL)

સામયિકોએ ગ્રંથાલયની જીવાદોરી છે. આથી ગ્રંથાલયો દ્વારા આ શૈક્ષણિક સંસ્થાને ધ્યાનમાં રાખી અનેક વિષયોના સંદર્ભમાં સામયિકો, જર્નલ્સ વસાવવામાં

આવતા વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો નવીનતાથી વાકેફ રહી શકે છે. કોઈપણ સંશોધનનાત્મક નવી માહિતી સામયિકમાંથી સહુપ્રથમ મળે છે.

3. સંદર્ભ સાધનો (REFERENCE TOOLS)

અભ્યાસક્રમમાં કેટલીક માહિતી સામાન્ય પુસ્તકોમાંથી મળતી નથી તો તે માહિતી સંદર્ભગ્રંથો કે સંદર્ભ સાધનો દ્વારા મળે છે. આથી ગ્રંથાલયમાં વિવિધ પ્રકારના વિશ્વકોશો, શબ્દકોશો, હેન્ડબુકો, વાર્ષિકીઓ વગેરે વસાવીને વિદ્યાર્થીને મદદરૂપ થઈ શકાય છે. આ સંદર્ભગ્રંથો વિદ્યાર્થીઓને ગ્રંથાલયમાં બેસીને જ ઉપયોગ કરવા દેવામાં આવે છે.

4. વર્તમાનપત્રો (NEWS PAPERS)

રોજબરોજના બનાવોની અદ્યતન માહિતી જુદાં જુદાં પ્રકારના અને જુદી જુદી ભાષાના વર્તમાનપત્રો પૂરી પાડે છે. જે મંગાવીને વિદ્યાર્થી તેમજ શિક્ષકોને નિત્ય બનતા બનાવોથી વાકેફ કરી શકાય છે. આ ઉપરાંત વર્તમાન પત્રો દ્વારા વાચન ટેવ વિકસે છે. અને વિદ્યાર્થીને સામાન્ય જ્ઞાન પણ મળી રહે છે.

5. સી.ડી.કેસેટ્સ, ફ્લોપી, ડી.વી.ડી., પેનડ્રાઈવ વગેરે

(C.D. CASATES, FLOOPY, D.V.D. PEN DRIVES)

ગ્રંથાલયમાં પુસ્તકો, સામયિકો વસાવવા ઉપરાંત સી.ડી. કેસેટ્સ, ફ્લોપી જેવા માહિતી સંગ્રહના સાધનો વસાવવા પણ આવશ્યક છે. આવા સાધનો વિદ્યાર્થી તાકીદે મેળવી શકે છે. ઉપરાંત નવી ટેકનોલોજીથી વાકેફ પણ થાય છે. વળી આજના આધુનિક યુગમાં ગ્રંથાલયોમાં યાંત્રિકીકરણ કરવું અતિઆવશ્યક થઈ પડ્યું છે.

3.2.2 ગ્રંથાલય સેવાઓ (LIBRARY SERVICES)

વિદ્યાર્થીઓ, અધ્યાપકો કે શિક્ષકોને તેમના અભ્યાસક્રમ કે સંશોધનમાં મદદરૂપ થવા માટે ગ્રંથાલયો દ્વારા જુદાં જુદાં પ્રકારની અનેક સેવાઓ પૂરી પાડવામાં આવે છે.

1. પુસ્તક આપ-લે સેવા (BOOK ISSUE RETURN SERVICE)

ગ્રંથાલયમાં વિદ્યાર્થી કે શિક્ષકોને ચોક્કસ મુદત માટે બે કે તેથી વધારે પુસ્તકો ધરે લઈ જવા માટે આપવામાં આવે છે. આ પુસ્તકો દ્વારા તે પોતાને જરૂરી માહિતી પ્રાપ્ત કરે છે અને સંતોષ પ્રાપ્ત કરે છે. જે પુસ્તકો કિંમતી હોવાથી તે વસાવી શકતો નથી. આથી ગ્રંથાલય સેવા મારફત વાચક એક કરતા વધારે પુસ્તકોનો ઉપયોગ કરી શકે છે. વળી, ગ્રંથાલયમાં વાચન ખંડની સુવિધા દરમિયાન સંદર્ભગ્રંથો વગેરેનો ઉપયોગ પણ કરી શકે છે.

2. અનુવાદ સેવા (TRANSLATION SERVICE)

સંશોધન માટે વિદ્યાર્થીને પોતાને આવડતી ભાષામાં જરૂરી માહિતી મેળવવામાં

કેટલીકવાર મુશ્કેલી પડે છે, જે ગ્રંથાલય દ્વારા અનુવાદ સેવા આપીને વાચકને પોતાની ભાષામાં અનુવાદ કરી આપવામાં આવે છે. કારણ કે વિશ્વના મોટાભાગના સંશોધનો અંગ્રેજી અને અન્ય ભાષામાં લખાયેલાં હોય છે. જેથી વાચક અનુવાદ દ્વારા કોઈપણ દેશની ભાષાના લખાણનો ઉપયોગ કરી શકે છે.

3. સંદર્ભ સેવા (REFERENCE SERVICE)

વાચકને કેટલીક માહિતી સામાન્ય પુસ્તકમાંથી મળતા નથી કે જે માહિતી સંદર્ભ સાધનો દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવે છે. જેના કારણે વાચકનો સમય વ્યય થયા વગર માહિતી મેળવી શકે છે.

4. પ્રતિલિપિકરણ સેવા (REPROGRAPHY SERVICE)

ગ્રંથાલયના કેટલાંક સંદર્ભ ગ્રંથો વગેરે સામગ્રી વાચકને ઘરે લઈ જવા દેવામાં આવતી નથી. આવા વાચકને કોઈ માહિતીની જરૂર જણાય ત્યારે તેને રીપ્રોગ્રાફી સેવા પૂરી પાડવામાં આવે છે.

5. અદ્યતન અવબોધન સેવા અને પસંદગીયુક્ત માહિતી સેવા (C.A.S SERVICE AND S.D.I INFORMATION SERVICE)

આધુનિકયુગમાં ગ્રંથાલય દ્વારા અદ્યતન અવબોધન સેવા આપવામાં આવે છે કે જે વાચકને નવીન બનાવોથી વાકેફ રહેવામાં ઉપયોગી બને છે. જેથી વાચકના જ્ઞાનમાં વધારો થાય છે આ ઉપરાંત કેટલાંક વાચકને જરૂરી એવી પસંદગીયુક્ત માહિતી સેવા આપવામાં આવે છે. જે તેને ઉપયોગી બને છે.

6. ઈન્ટરનેટ (INTERNET)

આધુનિક સમયમાં શૈક્ષણિક ગ્રંથાલયો પણ ઈન્ટરનેટ સેવાથી સજ્જ બની ગયા છે. જે સેવા દ્વારા વિદ્યાર્થીને વિશ્વની તમામ બાબતોની જાણકારી મળી રહે છે.

7. સારસેવા (ABSTRACT SERVICE)

આજે વાચક પાસે સમય ઓછો છે તેથી તેને ગ્રંથાલયમાંથી 'પિનપોઈન્ટ' માહિતીની જ જરૂર છે તેને લંબાણપૂર્વકની માહિતીમાં રસ હોતો નથી. જ્યારે કેટલીક વાર મૂળ માહિતી હંમેશા લંબાણપૂર્વક હોય છે. આથી ગ્રંથાલય દ્વારા વાચકને સાર સેવા આપી લંબાણપૂર્વકની માહિતી ટૂંકમાં આપી શકાય છે.

3.3 અનોપચારિક શિક્ષણમાં ગ્રંથાલયોનો ફાળો (CONTRIBUTION OF LIBRARIES IN IN-FORMAL EDUCATION)

અનોપચારિક શિક્ષણ આમ તો ખરેખર કોઈપણ માણસ પોતાના આજુબાજુના સામાજિક વાતાવરણમાંથી પ્રાપ્ત કરે છે. દા.ત કોઈ વ્યક્તિ સ્વીમિંગ શિખવા જાય અને ત્યાં કંઈ શીખીને આવે તો આવા પ્રકારનું શિક્ષણ એ અનોપચારિક શિક્ષણ

કહેવાય. એટલે કે કોઈ પણ સ્થળેથી વ્યક્તિ જે કંઈ શીખે તો અનૌપચારિક શિક્ષણનો એક ભાગ છે. શિક્ષક કે વિદ્યાર્થી પોતાના ફરસદના સમયમાં ગ્રંથાલયમાં જઈને સામાન્યજ્ઞાન કે મનોરંજન કે તેને જરૂરી કોઈપણ વાચન કરે તે પણ અનૌપચારિક શિક્ષણનો એક ભાગ છે. પ્રવર્તમાન ગ્રંથાલયો ઔપચારિક શિક્ષણ સહિત અનૌપચારિક શિક્ષણ પણ પૂરું પાડવા સક્ષમ છે.

આમ, અનૌપચારિક શિક્ષણમાં શિક્ષક કે અધ્યાપકનો ફાળો નહિવત્ હોય છે, ફક્ત ગ્રંથાલય જ તેમાં સહયોગ પૂરો પાડે છે.

મોટેભાગે અનૌપચારિક શિક્ષણમાં વિદ્યાર્થીઓએ જ્ઞાન ઉપાર્જન માત્ર સ્વાધ્યાય દ્વારા જ કરવું પડે છે. આ સંજોગોમાં ઔપચારિક શિક્ષણમાં સંસ્થાઓના ગ્રંથાલયની જેમ જ અનૌપચારિક શિક્ષણમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની ભૂમિકા મહત્વની છે. સાથે સાથે શૈક્ષણિકસંસ્થાના ગ્રંથાલયોએ પણ અનૌપચારિક શિક્ષણ મેળવતા વિદ્યાર્થીઓ માટે સુવિધા સરળ બનાવવી જોઈએ.

છતાં પણ, અનૌપચારિક શિક્ષણ માટે વાચન સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ કરી આપવાની મુખ્ય જવાબદારી સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિની છે. વિદ્યાર્થીઓને જરૂરી પુસ્તકો, સામયિકો વગેરેની માટે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોએ પોતાનો ગ્રંથ સંગ્રહ વિકસાવવો જરૂરી છે. વાસ્તવમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની સુવિધા પ્રાપ્ત કરવાનો દરેક વ્યક્તિને અધિકાર છે. ટૂંકમાં અનૌપચારિક શિક્ષણ કાર્યક્રમોની સફળતા માટે સુદૃઢ સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિ વિકસાવવાની આવશ્યકતા છે. જો અનૌપચારિક શિક્ષણ મેળવવા માગતા વિદ્યાર્થીઓની જરૂરિયાતો શૈક્ષણિક કે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો દ્વારા પૂર્તિ કરવામાં આવે તો આ વિદ્યાર્થીઓ સસ્તી ગાઈડબુકનો સહારો લેશે, જેને કારણે શિક્ષણનું સ્તર નીચું જશે.

3.3.1 ગ્રંથાલયો દ્વારા અનૌપચારિક શિક્ષણ

(INFORMAL EDUCATION BY LIBRARIES)

1. ગ્રંથાલય દ્વારા માણસ પોતાને જરૂરી પુસ્તક મેળવીને મનોરંજન મેળવી શકે છે. આ મનોરંજનમાં જ્ઞાન અને શિક્ષણ બંને સમાયેલ હોય છે.
2. સાર્વજનિક ગ્રંથાલય દ્વારા વિસ્તરણ પ્રવૃત્તિના નેજા નીચે આયોજિત પરિસંવાદ, ચર્ચાસભા, વ્યાખ્યાન, સંગીત વગેરે કાર્યક્રમોમાં ભાગ લઈને અનૌપચારિક શિક્ષણ મેળવી શકે છે.
3. ગ્રંથાલયમાં ઉપભોક્તા અને કર્મચારીઓ વચ્ચેના સંબંધો ખૂબ નજીકના હોય છે, તેઓ ચર્ચા વિચારણા અને એકબીજાનાં અનુભવમાંથી પણ જ્ઞાન મેળવી શકે છે.
4. બાળકો ગ્રંથાલયના બાળ વિભાગમાં મુક્ત રીતે હરીફરી શકે છે અને બાળ સાહિત્યનો ઉપયોગ કરી શકે છે.

5. ગ્રંથાલય દ્વારા વિદ્યાર્થીને ઔપચારિક અને અનોપચારિક શિક્ષણ મળે છે કે જે શિક્ષણમાં મદદરૂપ થાય છે, જે વિદ્યાર્થી જાણતો પણ નથી.

આધુનિક યુગમાં શાળા કે કોલેજ ગ્રંથાલય કરતા અનોપચારિક શિક્ષણ નિભાવવાની મુખ્ય જવાબદારી સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની છે. સાર્વજનિક ગ્રંથાલયનો લાભ મેળવવાનો હક્ક દરેક નાગરિકનો છે. સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો આ જવાબદારી નિભાવવા માટે પુસ્તકો અને સામયિકોથી સજ્જ થઈ રહ્યા છે.

વળી, અનોપચારિક શૈક્ષણિક કાર્યક્રમની જરૂરિયાત અને સફળતા માટે સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિની આવશ્યકતા છે.

3.4 અવૈધિક શિક્ષણ (Non-Formal Education)

ભારતમાં શિક્ષણનો વ્યાપ્ત વધતા વિદ્યાર્થીને આજે શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવામાં ઔપચારિક, અનોપચારિક અને અવૈધિક શિક્ષણના માધ્યમથી શિક્ષિત કરવાનો પ્રયત્ન થાય છે. આ અવૈધિક શિક્ષણ એટલે દૂરવર્તી શિક્ષણ - Distance Learning તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

વાસ્તવમાં અનોપચારિક શિક્ષણને આગળ ધપાવવા માટે અવૈધિક શિક્ષણ અમલમાં મૂકવામાં આવ્યું. આમ તો આ બંને પ્રકારના શિક્ષણનો શાબ્દિક અર્થ લગભગ સરખો જ છે. છતાં તેને સમજવો થોડોક મુશ્કેલ છે. આ શિક્ષણ પ્રથામાં વર્ગખંડનું કે શિક્ષક અને અધ્યાપકનું ખાસ કંઈ મહત્ત્વ હોતું નથી. પણ તે ફરજિયાત કક્ષાનું નથી. આ પ્રથામાં શિક્ષણને બદલે વિદ્યાર્થીને અભ્યાસક્રમને લગતી તૈયાર વાચનસામગ્રી પરંપરાગત સાધનોથી અપાતી આવી છે. આધુનિક યુગમાં તે વીજાણુકીય સાધનો દ્વારા અને તે પણ તેમના ઘરે પહોંચાડવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. ખાસ કરીને આ પ્રથામાં સ્થળ, સમય કે ઉંમરનું કોઈ બંધન નથી. સમાજનો કોઈ પણ વ્યક્તિ પોતાની ઈચ્છા મુજબ આ સંસ્થામાં પ્રવેશ મેળવી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આમ દૂરવર્તી શિક્ષણ પૂરું પાડતી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને પોતાના ઘેર બેઠા શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકાર મળે છે.

દૂરવર્તી શિક્ષણમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો પાયાની ભૂમિકા અદા કરે છે. આ ગ્રંથાલયો વિદ્યાર્થીને જરૂરી સાહિત્ય શોધી આપી પૂરક વાચનસામગ્રી પૂરી પાડે છે. આ ઉપરાંત જરૂર જણાય તો વિદ્યાર્થીઓ માટે ચર્ચા સભા, પરિસંવાદ કે વ્યાખ્યાનો યોજી શકે છે. વળી આજના આધુનિક યુગમાં પણ આ માહિતી પણ વિજાણુકીય માધ્યમોનો ઉપયોગ કરીને ઝડપી સેવા ઘેર બેઠા મેળવી શકે તેવી વ્યવસ્થા થઈ શકે છે.

ભારતમાં ઈન્દિરા ગાંધી નેશનલ ઓપન યુનિવર્સિટી નવી દિલ્હી અને ગુજરાતમાં ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ દ્વારા ગ્રંથાલય શાસ્ત્ર સહિત

દરેક ફેકલ્ટીમાં સ્નાતક, અનુસ્નાતક અને Ph.D. સુધીના અભ્યાસક્રમો દૂરવર્તી શિક્ષણ Distance Educationથી ચલાવવામાં આવે છે. ઘણા જરૂરિયાવાળા વિદ્યાર્થીઓ જોડાઈને તેમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરે છે, જે બાદ આર્થિક ઉપાર્જનમાં જોડાઈને આજીવિકા પ્રાપ્ત કરે છે.

3.5. સારાંશ(SUMMARY)

આધુનિક સમાજની અનેક આવશ્યકતાઓ છે જેવી કે શિક્ષણ, સંશોધન, સાંસ્કૃતિક વિકાસ, મનોરંજન વગેરે. આ આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ માટે સમાજે અનેક સંસ્થાઓની સ્થાપના કરી છે. એમાં ગ્રંથાલયનું સ્થાન અત્યંત મહત્વનું છે. અન્ય સંસ્થાઓ એક કે બીજાં પ્રકારની આવશ્યકતાની પૂર્તિ કરે છે. પરંતુ ગ્રંથાલય બધા જ પ્રકારની આવશ્યકતાઓને સમાનરૂપથી પૂર્ણ કરે છે.

શિક્ષણમાં 1. ઔપચારિક શિક્ષણ 2. અનૌપચારિક શિક્ષણ અને 3. અવૈધિક-દૂરવર્તી શિક્ષણમાં શૈક્ષણિક અને સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની ભૂમિકા અત્યંત મહત્વપૂર્ણ રહી છે.

3.6. તમારી પ્રગતિ ચકાસો (ANSWER TO SELF CHECK EXERCISE)

- 1.વૈધિક(ઔપચારિક)શિક્ષણમાં ગ્રંથાલયોના વિવિધ સંગ્રહની માહિતી આપો?
- 2.ગ્રંથાલયો દ્વારા અનૌપચારિક શિક્ષણ કેવી રીતે આપવામાં આવે છે,તે જણાવો?
- 3.અવૈધિક શિક્ષણની વિસ્તૃત માહિતી આપો?
- 4.વૈધિક શિક્ષણમાં ગ્રંથાલય દ્વારા ઉપભોક્તાઓને આપવામાં આવતી સેવાઓમાંથી કોઈ પણ ત્રણ સેવા જણાવો.

નોંધ : (1) નીચે આપેલી જગ્યામાં તમારો ઉત્તર લખો.

(2) એકમના અંતે આપેલાં ઉત્તરો સાથે તમારા ઉત્તરો સરખાવો.

.....

.....

.....

.....
.....
.....
.....

3.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો :

1. વૈધિક(ઓપચારિક)શિક્ષણમાં ગ્રંથાલયોના વિવિધ સંગ્રહની માહિતી

વૈધિક કે ઓપચારિક એટલે એવું શિક્ષણ કે જે મોટેભાગે વિદ્યાર્થીઓને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં આપવામાં આવતું હોય છે. આ શિક્ષણમાં વિદ્યાર્થી શાળા-કોલેજમાં જાય છે અને શિક્ષક કે પ્રાધ્યાપક પાસેથી પ્રત્યક્ષ રીતે તે શિક્ષણ મેળવે છે.

- **પુસ્તકો:** ગ્રંથાલયમાં જુદાં-જુદાં વિષયોના પુસ્તકો વસાવીને વિદ્યાર્થીઓ તેમજ શિક્ષકોને તેનો લાભ આપી શકાય છે. આ પુસ્તકોમાં અભ્યાસક્રમને લગતા પુસ્તકો તેમજ સામાન્ય જ્ઞાનને લાગતા પુસ્તકો દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને લાભ આપી શકાય છે. ઉપરાંત નાટક અને મનોરંજન કલાના પુસ્તકો વસાવીને તેનો લાભ આપી શકાય છે.
- **સામયિકો:** સામયિકો એ ગ્રંથાલયની જીવાદોરી છે. આથી ગ્રંથાલયો દ્વારા આ શૈક્ષણિક સંસ્થાને ધ્યાનમાં રાખી અનેક વિષયોના સંદર્ભમાં સામયિકો, જર્નલ્સ વસાવવામાં આવતા વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો નવીનતાથી વાકેફ રહે છે.
- **સંદર્ભ સાધનો:** અભ્યાસક્રમમાં કેટલીક માહિતી સામાન્ય પુસ્તકોમાંથી મળતી નથી તો તે માહિતી સંદર્ભગ્રંથો કે સંદર્ભ સાધનો દ્વારા મળે છે. આથી ગ્રંથાલયમાં વિવિધ પ્રકારના વિશ્વકોષ, શબ્દકોશો, હેન્ડબુકો, વાર્ષિકીઓ વગેરે વસાવીને વિદ્યાર્થીને મદદરૂપ થઈ શકાય છે.
- **વર્તમાનપત્રો:** રોજબરોજના બનાવોની અદ્યતન માહિતી જુદાં-જુદાં પ્રકારના અને જુદી-જુદી ભાષાના વર્તમાનપત્રો પૂરી પાડે છે. જે મંગાવીને વિદ્યાર્થીને તેમજ શિક્ષકને નિત્ય બનતા બનાવોથી વાકેફ કરી શકાય છે. આ ઉપરાંત વર્તમાન પત્રો દ્વારા વાંચન ટેવ વિકસે છે. અને વિદ્યાર્થીને સામાન્ય જ્ઞાન પણ મળી રહે છે.

2. ગ્રંથાલયો દ્વારા અનોપચારીક શિક્ષણ

અનોપચારીક શિક્ષણ આમ તો ખરેખર કોઈ પણ માણસ પોતાના આજુબાજુના સામાજિક વાતાવરણમાંથી પ્રાપ્ત કરે છે. દા.ત. કોઈ વ્યક્તિ સ્વીમિંગ શીખવા જાય અને ત્યાં કઈ શીખીને આવે તો આવા પ્રકારનું શિક્ષણ એ અનોપચારીક શિક્ષણ કહેવામાં આવે છે. આવા શિક્ષણમાં શિક્ષક કે આવા શિક્ષણમાં શિક્ષક કે અધ્યાપકનો ફાળો નહિવત હોય છે. ફક્ત ગ્રંથાલય જ તેમાં સહયોગ પૂરો પાડે છે. અનોપચારીક શિક્ષણ કાર્યક્રમોની

સફળતા માટે સુદૃઢ સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિ વિકસાવવાની આવશ્યકતા છે. ગ્રંથાલય દ્વારા નીચે મુજબની પ્રવૃત્તિઓ કરાવી શકાય છે.

- ગ્રંથાલય દ્વારા માણસ પોતાને જરૂરી પુસ્તક મેળવીને મનોરંજન મેળવી શકે છે. આ મનોરંજનમાં જ્ઞાન અને શિક્ષણ બંને સમાયેલા હોય છે.
- સાર્વજનિક ગ્રંથાલય દ્વારા વિસ્તરણ પ્રવૃત્તિના નેજા નીચે આયોજિત પરિસંવાદ, ચર્ચા સભા, વ્યાખ્યાન, સંગીત વગેરે કાર્યક્રમોમાં ભાગ લઈને અનોપચારિક શિક્ષણ મેળવી શકે છે.
- ગ્રંથાલયમાં ઉપભોક્તા અને કર્મચારીઓ વચ્ચેના સંબંધો ખુબ નજીકના હોય છે, તેઓ ચર્ચા વિચારના અને એકબીજાના અનુભવમાંથી પણ જ્ઞાન મેળવી શકે છે.
- બાળકો ગ્રંથાલયના બાળ વિભાગમાં મુક્ત રીતે હરીફરી શકે છે અને બાળ સાહિત્યનો ઉપયોગ કરી શકે છે.
- ગ્રંથાલય દ્વારા વિદ્યાર્થીને ઔપચારિક શિક્ષણ મળે છે કે જે શિક્ષણમાં મદદરૂપ થાય છે, જે વિદ્યાર્થી જાણતો પણ નથી.

3. અવૈધિક શિક્ષણની વિસ્તૃત માહિતી

ભારતમાં શિક્ષણનો વ્યાપ વધતા વિદ્યાર્થીને આજે શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવામાં ઔપચારિક, અનોપચારી અને અવૈધિક શિક્ષણના માધ્યમથી શિક્ષિત કરવાનો પ્રયત્ન થાય છે. અવૈધિક શિક્ષણ એટલે- Distance Learning તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

વાસ્તવમાં અનોપચારિક શિક્ષણને આગળ ધપાવવા માટે અવૈધિક શિક્ષણ અમલમાં મુકવામાં આવ્યું. શિક્ષણ પ્રથામાં વર્ગખંડનું કે શિક્ષક અને અધ્યાપકનું ખાસ કઈ મહત્વ હોતું નથી. પણ તે ફરજિયાત કક્ષાનું નથી. આ પ્રથામાં શિક્ષકને બદલે વિદ્યાર્થીને અભ્યાસક્રમને લગતી તૈયાર વાંચન સામગ્રી પરંપરાગત સાધનોથી અપાતી આવી છે. આધુનિક યુગમાં તે વીજાણુંકીય સાધનો દ્વારા અને તે પણ તેમના ઘરે પોહચાડવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. ભરતમાં ઈન્દિરા ગાંધી નેશનલ ઓપન યુનિવર્સિટી નવી દિલ્હી અને ગુજરાતમાં ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ દ્વારા ગ્રંથાલય શાસ્ત્ર સહીત દરેક ફેકલ્ટીમાં સ્નાતક, અનુસ્નાતક અને ph.d સુધીના અભ્યાસક્રમો દૂરવર્તી શિક્ષણ Distance Education થી ચલાવવામાં આવે છે. ઘણા જરૂરિયાત વાળા વિદ્યાર્થીઓ જોડાઈને તેમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરે છે.

4. વૈધિક શિક્ષણમાં ગ્રંથાલય દ્વારા ઉપભોક્તાઓને આપવામાં આવતી સેવાઓ

વૈધિક કે ઔપચારિક એટલે એવું શિક્ષણ કે જે મોટાભાગે વિદ્યાર્થીઓને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં આપવામાં આવતું હોય છે. આ શિક્ષણમાં વિદ્યાર્થી શાળા-કોલેજમાં જાય છે અને શિક્ષક કે પ્રાધ્યાપક પાસેથી પ્રત્યક્ષ રીતે તે શિક્ષણ મેળવે છે. જેમાં ગ્રંથાલય પણ પ્રત્યક્ષ રીતે સેવા આપવાનો પ્રયત્ન કરે છે. વિદ્યાર્થી, અધ્યાપકો કે શિક્ષકોને તેમના અભ્યાસક્રમ કે સંશોધનમાં મદદરૂપ થવા માટે ગ્રંથાલય દ્વારા જુદાં-જુદાં પ્રકારની અનેક

સેવા પૂરી પાડવામાં આવે છે.

- **પુસ્તક આપ-લે સેવા :** ગ્રંથાલયમાં વિદ્યાર્થી કે શિક્ષકોને ચોક્કસ મુદત માટે બે કે તેથી વધારે પુસ્તકો ઘરે લઈ જવા માટે આપવામાં આવે છે. આ પુસ્તકો દ્વારા તે પોતાની જરૂરી માહિતી પ્રાપ્ત કરે છે અને સંતોષ પ્રાપ્ત કરે છે. જે પુસ્તકો કિમતી હોવાથી તે વસાવી શકતો નથી. ગ્રંથાલયની આ સેવા મારફતે વાચક એક કર્તા વધારે પુસ્તકોણો ઉપયોગ કરી શકે છે.

- **સંદર્ભ સેવા:** વાચકને કેટલીક માહિતી સામાન્ય પુસ્તકમાંથી મળતા નથી કે જે માહિતી સંદર્ભ સાધનો દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવે છે. જેના કારણે વાચકનો સમય વેડફાય વગર માહિતી મેળવી શકે છે.

- **પ્રતિ લિપીકરણ સેવા:** ગ્રંથાલયના કેટલાંક સંદર્ભ ગ્રંથો વગેરે સામગ્રી વાચકને ઘરે લઈ જવા દેવામાં આવતી નથી. આવા વાચકને કોઈ માહિતી ની જરૂર જણાય ત્યારે તેને રીપ્રોગ્રાફી સેવા પૂરી પાડવામાં આવે છે.

3.8. ચાવીરૂપ શબ્દો (KEY WORDS)

પ્રતિલિપિકરણસેવા : (Reprography)	પુસ્તકના લખાણની માહિતી ફોટો કોપી દ્વારા આપવી.
વૈધિક શિક્ષણ :	શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં આપવામાં આવતું શિક્ષણ
અનૌપચારિક શિક્ષણ :	આજુબાજુના સામાજિક વાતાવરણમાંથી પ્રાપ્ત શિક્ષણ

3.9. સંદર્ભો અને વિશેષ વાચન (REFERENCE AND FURTHER READING)

પ્રયત્કર કે. કાનડિયા અને મહેશ જી. પરમાર (2015) હેમાબેન રાવલ (2013) (અનુવાદક)	ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાનનો પાયો, અમદાવાદ, ભારતી બુક ટ્રેડર્સ વિભિન્ન પ્રકારનાં ગ્રંથાલયો અને તેમનાં કાર્યો અમદાવાદ ડૉ.બાબાસાહેબ ઓપન યુનિવર્સિટી.
--	---